

Hafenscher Károly

Luther és a zsolozsma*

Wilhelm Löhe ír arról, hogy a királynő —az Egyház— koldusruhában is királynő. Jobb lenne, ha minden veszne és csak a tiszta tanítás maradna meg, mint ha pompázatos istentiszteletet ünnepelnénk, amelyből hiányzik a fény és az élet, mivel a tanítás megromlott. (Wilhelm LÖHE: *Drei Bücher von der Kirche*. Stuttgart 1845. 125.)

Hafenscher Károly evangélikus lelkész, a Magyarországi Evangélikus Egyház Ordass Lajos Oktatási Központjának (Révfülpö) igazgatója, a Liturgiai és Ágendaszerkesztő Bizottság elnöke, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke.

Nem szükséges, hogy a királynő koldusruhában és éhezve tengesse életét. Mi már itt a királyi menyegző részesei lehetünk, ahol a gazdagságot nem a mi dekorációnk kínálja, hanem a Király megterített asztala.

Az Egyház gazdag Egyház. Jaj neki, ha ez pénzben, anyagi javakban mérhető! Az Egyház igazi kincse az evangélium (*thesaurus Ecclesiae*). Krisztus népének minden „gazdagsága” ennek az evangéliumnak valamiféle megnyilvánulása: tanításban, gondolkodásmódban, cselekedetben, magatartásformákban, az ige hirdetésének, befogadásának, megélésének valamilyen formájában. A kincsenek csak részben van a birtokában, de várományosa az evangélium által megígért és munkált üdvösségnek. Így válik igazzá a hét epistolája, hogy az Egyház tagjai és szolgálattevői „szegények, de sokakat gazdagítók, mint akiknek nincsen semmijük, és akiké mégis minden”. (2K 6,10)

Az Egyház kincse a sűrített ige: a liturgia, sokféle formájában, hallatlan gazdagságában. Úgy is, hogy ünnepeiben, a mindig húsvétot jelentő vasárnapban s a kiemelkedő pillanatokban, a —rég magyar szóhasználat szerint— jeles napokban ünnepel az Egyház. Ünnepli a Feltámadottat és ünnepel a Feltámadottal. Úgy is, hogy naponként imádkozik. „Szüntelenül imádkozzatok” (1Th 5,17), biztatja Pál apostol a thesszalonikai gyülekezetet. „Mondjatok egymásnak zoltárokat, dicséreteket és lelki énekeket; énekeljete és mondjatok dicséretet szívetekben az Úrnak, és adjatok hálát az Isternek, az Atyának mindenkor, mindenért, a mi Urunk, Jézus nevében” — olvassuk az efezusiaknak szóló bátorítást. (E 5,19) Amikor személyes levelet küld szeretett tanítványához, Timóteushoz, így fogalmaz: „Arra kérek mindenekelőtt, hogy tartsatok könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért, a királyokért és minden feljebbvalóért, hogy nyugodt és csendes életet éljünk teljes istenfélelemben és tisztességben” (1T 2,1–2). Amikor Jézus a hamis bíró példázatát mondja el hallgatóinak, így summázza: „Vajon Isten nem szolgáltat-e igazságot választottjainak, akik éjjel-nappal kiáltanak hozzá?” (L 18, 7)

* A Magyar Egyházzenei Társaság X. kongresszusán, 2011. március 14-én Nyíregyházán elhangzott előadás.

Lehetne sorolni még az igeszakaszokat, amelyeket az Egyház komolyan vett és megszervezte imádságos életét. Sokáig úgy, hogy nem állították szembe egymással a kegyességnek egyéni és közösségi formáját. A belső szobában való imádság nem váltotta ki vagy nem tette szükségtelemmé a közösségi imádságot. Ahogyan az egyik legkorábbi tudósításban is olvassuk: a keresztények (a gyülekezet) naponta együtt voltak, s kitartóan részt vettek az apostoli tanításban, a közösségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban (Act 2,42).

Csak individualista korokban — így a miénkben is — gondolják sokan, hogy a közösségi imádságra, az Egyház imádságára, az imádság kipróbált, begyakorolt, működő formáira nincs szükség ott, ahol emberek bemennek a belső szobába, az Úristennel való „magánbeszélgetésre”. A kettő egymással szembeni kijátszása ördögi dolog. Ugyanaz, amikor a közösségi imádságot — a maga kötött formáival — kijátszzák az olyan együtt való imádkozással szemben, ahol az egyéni, „rögtönzött jellegű” imádságok testvéri körben, hallhatóan hangzanak el — s fordítva. Mindezek kiegészítő tényezők az Egyház és a tanítványok életében, hitgyakorlatában. Az Egyház kincsei közé tartoznak a kiforrott imádságformák is. Ezt elfelejteni, eldobni, parlagon heverve hagyni több mint hiba.

Nem azért hívták és értették *officium*-nak, hivatali kötelességnek, mert az egyházi törvények előírták, hanem azért, mert tudták, hogy a szüntelen, kitartó, közös imádság az ajándék, lehetőség, mandátum az Istentől. Belső kötelesség. S a bűnös, imádságban különösen is lusta embernek kell a biztatás, az előírás, a jó és működő rendre való emlékeztetés. Vigyázatok és imádkozatok, hogy kísértésbe ne essetek (Mc 14,38 és párhuzamos helyek), mondja Jézus a megváltás előestéjén. *Vigilate et orate!*

Az Egyház nem egyesület és szövetség, ahol független személyek végzik a maguk tevékenységét és a hasonló — vallásos — érdeklődés összetartja őket. Az egyház Krisztus teste. A test tagjainak vannak egyéni és közösségi szerepei.

A szüntelen imádság jelentheti az egyes ember életformáját: állandó kapcsolatban, folyamatos párbeszédben vagyok Istennel. De jelenti azt is, hogy együtt imádkozunk. Ez az együtt nem mindig egyszerre, egy helyen történik. Néha egymás mellett, máskor egymás után, olykor pedig a képzeletbeli stafétabotot továbbadva hangzik az imádság. Szép énekünk, a „Lásd, Urunk, egy nap újra eltűnt ...” kezdetű gyönyörűen ábrázolja ezt a folytonos istendicséretet:

*Hála, hogy ébren Szentegyházad!
Nappalokon és éjeken
szüntelen áldhat és imádhat,
nem hallgat el egy percre sem. ...*

*Már a nap távol testvért ébreszt,
még alig hamvad fénye itt,
s friss ajak dicsér egyre téged,
és magasztalja tetteid!*

(EÉ 124, 2. és 4. strófa)

Miért érdekel engem, miért érdekelhet minket Luther véleménye és gyakorlata a zsolozsma ügyében?

Luther tanítása és gyakorlata nekünk Krisztushoz vezető segítség. Nem Apollós, nem Pál és nem Luther a fontos, hanem az életet: növekedést és célba érkezést adó Úr. Luther tanít, példát ad az imádságban, biztat a könyörgésre, hálaadásra.

Luther és a szerzetesi zsolozsma

Martin Luther szerzetesként kötelezően részt vett közössége szervezett imádságos életében, ezzel együtt kötelezettsége volt a breviárium állandó használata. Bár a szerzetesi imádságrendet néhol igen erős kritikával illeti, sok gonddal veszi kézbe és kezdi megújítani. Bírálatainak alapja az, hogy az Egyház gyakorlatában e téren is nagyon sok a torzulás és a visszaélés. Szerzetesi idejében nem foglalkozik elméletileg a zsolozsma ügyével. Végzi a maga feladatát, emberfeletti munkát vállal és végez a Szentírás megismerése, fordítása, tanítása ügyében, és közben látja, hogy rendtársai miként végzik az officiumot. Erre Luthernek sem ideje, sem energiája nem volt. Küldetéstudatának teljes meggyőződésével kért és kapott felmentést a kötelező imaórák alól, méghozzá lelki atyjától és felettesétől, Staupitztól. Nem az imádságról mondott le, tudjuk, később beszélt is arról, hogy minél több a munkája, annál többet imádkozik. (Elgondolkodtató a mai lutheránus embereknek, hogy ez a mi Mártonunknál úgy napi három óra imádságot jelentett!) De ebben a (korai) korszakban sem hagyja el az imádságot, a zsolozsmát igyekszik pótolni. Héten át keményen dolgozik, majd szinte az egész szombatot imádsággal tölti.

Később visszaemlékezik szerzeteskorának imádságaira, s arról beszél, hogy ugyan a órákat komolyan vette, mégsem volt belőle sok haszna, mert nem Krisztusban hitt. Ezt azonban akkor még nem látta tisztán.

Luther arról is panaszkodott, hogy úgy végezte imádságos kötelességét, hogy sem egy zsoltárversből, sem pedig egy evangéliumi szakaszból nem tudott meg semmit Krisztusról.

Ugyanakkor közel került az elmondott szövegekhez, és ez később sok áldást jelenthetett. A kívülről tudott Magnificat vagy Nunc dimittis, a könyv nélkül ismert zsoltárok sora, meghitt kapcsolatot hozott létre Luther és a bibliai szövegek között. Ma, amikor mindenféle reklámszlogenek bújnak el és bukkannak elő gondolatainkban, figyelemre méltó, hogy lehetséges az is: a fejünkben butaságok és a rossz gondolatok helyett bibliai mondatok forogjanak, zsongjanak, uralkodjanak.

A liturgikus nevelés és gondolkodásmód áldás lehet a hétköznapi teendők, döntései és cselekvései között. Mert bennünk dolgozik az ige. Kérdéseinkben, bizonytalanságainkban megszólalnak az igék, hiszen közel vannak hozzánk. (Érdemes ilyen szempontból is végiggondolni Mózes ötödik könyvének egyik visszatérő gondolatát: „Közel vannak hozzád az igék” ...) (Vö. Dt 30,14)

Luther és a zsolozsma megújítása

Luthernek a zsolozsma, vagyis az Egyház közös, kötelesség- (offícium-)szerű imádsága „könnyebb falatot” jelentett a tisztogatás és megújítás szempontjából, mint a mise. A mise lényege volt alapjában problematikus, hiszen megítélése szerint a megromlott gyakorlat megromlott tanítást is rejtett magában.

A zsolozsmánál más volt a helyzet. Az imaórák liturgiája bibliai olvasmányokból —többnyire zsoltáryanagyból—, imádságokból, himnuszokból, áldásformulákból állt. Természetesen a nem bibliai személyek és szentek ünnepét félretéve, az egyházi esztendő menete szerint végezve az imádságot nem lehetett találni igével ellentétes szövegeket, tartalmakat. Ha ezeket a zsolozsma-anyagokat használta az Egyház, az megállt a reformáció mértéke szerint is. Ugyanakkor a használat módja volt az, amit Luther keményen bírált, s amit indulatosan —rendtársai kiüresedett gyakorlatát látva— egyszerűen számármunkának, „Eselarbeit”-nak nevezett. Vagy egy elkeseredett mennybe kapaszkodás jellemezte az imaórákat, ahol kemény munkával igyekeztek kiérdemelni az Isten jóindulatát, vagy kiüresedett, formalitássá, pusztá rituálévá vált az, ami az ember teljes életét, boldogságát szolgálta. Az elhangzó isteni szavak nem igeként szóltak meg és nem igeként fogadták be őket, hanem kötelező olvasmányként.

A gyülekezet naponkénti közös imádsága az évszázadok során megszűnt gyülekezeti műfajként működni és elsősorban a szerzetesek, ill. világi papok előírt kötelességévé vált. Szűk kör végezte az imádságot papi kötelességként és sok esetben mások helyett.

Luther reformátori munkáját ezen a területen is a hit által, kegyelemből való megigazulás gondolata vezérli. Az imádság —sem az egyéni, sem a közös— nem lehet valamiféle érdemszerző jócselekedet. Az imádság bekapcsolódás, részesedés Isten nagy tetteiben, válasz megszólító igéjére. Luther az istentisztelet rendjéről szóló iratában (1523) a zsolozsmáról is szól. Ezt azonban az egész népnek hozzáférhető formában képzelte el. Luther tudta, hogy nem tömegek vesznek részt a reggeli imádságon vagy a vesperán. Nem is erőltette, nem is tette kötelezővé. Azok éltek vele, akik valóban Isten dicsőségére és embertársaik javára éltek az imádság és az igehallgatás ezen eszközével. Korának egyházi rendtartásai e szabadságról tudósítanak: van, ahol szoros rend alakult ki a matutínium és a vespera megtartására, van, ahol csak az egyiket gyakorolták, s volt olyan hely, ahol csak megfelelő imádságra hívó harangszóval jelölték az elcsendesedés idejét, hiszen valamilyen akadálya volt a közösségi összejövetelnek.

Luther napi két istentiszteletet vezetett be wittenbergi népének. A hajnali imádságot (matutínium) reggel 4-kor vagy 5-kor tartották. A vesperát pedig délután 6-kor vagy 5-kor. Kis közösségekben ezen kívül volt még a déli és az éjszakai imádság. Ezek igeliturgiák voltak. Liturgikus útmutatást azonban nem adott hozzájuk. Átvett, gyakorolt régi formákat —mint pl. a litánia—, de használt kötetlen formákat is. Az imaórák liturgiájának elengedhetetlen részévé tette az igehirdetést. Elképzelhetetlen volt reformátorunknak bármiféle imaóra igehirdetés nélkül. Az olvasott, a szolgálattevő által recitált vagy a közösségben

megénekelte igeszövegek mellett kiemelten fontos volt neki a *viva vox evangelii*. S a tudatos igeválasztás, a zsolozsmákon használt folyamatos bibliaolvasás (*lectio continua*) lehetőséget kínált igehirdetés-sorozatok összeállítására, amelyek a lélek táplálása mellett következetes tanítást is tartalmaztak.

Az Úr napján természetes volt, hogy a gyülekezet a teljes istentiszteleten (a misén) találkozott. Adódott volna tehát, hogy a hétköznapiakon a zsolozsmák igehirdetéssel kiegészített rendjét használják, vasárnap pedig a mise rendjét. Luther azonban a vasárnapi mise mellett is megtartotta a vesperát. Az imaórákra kötött igehirdetési és prédikációs rendet készített. (Hétfőn és kedden katekizmusi részek álltak a középpontban, szerda Máté evangélista napja volt, csütörtökön és pénteken az apostolok leveleiből hangzott az ige, szombaton pedig János evangéliumából olvastak és prédikáltak).

Luther külön foglalkozott az iskolások imaóráival is. Az iskolai használat nem titkolt célja volt a keresztény életre való nevelés a liturgia segítségével.

Luther nem hagyott az utókorra egyetlen olyan iratot sem, amelyben részletesen foglalkozott volna a zsolozsmával. Számtalan apró utalásból, prédikációs-részletekből, előadásanyagokból állítható helyre a reformátor által képviselt gyakorlat. A miséről szóló nagyobb iratokban függelékként találunk néhány kiegészítést, amelyek a zsolozsmára utalnak.

Nem csak templomi, közösségi imádságra biztatta a híveket, hanem otthoni áhítatra is. A házi áhítat is közösségi formát feltételezett, hiszen a család volt a gyülekezet, az Egyház legkisebb sejtje. A családfő feladata, hogy tanítsa háza népét, imádkozzék, énekeljen gyermekeivel.

A nép kegyességi életének középpontjában is Isten ígéje állt, s ehhez kapcsolódtak a további liturgikus szövegek: imádságok, énekek, responzóriumok, litániák.

Miért érdekes nekünk ma mindez?

1. Luther tanítása szerint a zsolozsma nagyszerű forma a gyülekezet nevelésére, az ighallgatásra és igehirdetésre, a kegyesség gyakorlatára, a keresztény gondolkodás elmélyítésére. Ugyanakkor bírálata figyelmeztetés arra, milyen veszélyt jelent a félreértelmezett vagy kiüresedett gyakorlat. (A német mise című iratában ezt írja: „A rend külsőség, s bármennyire jó legyen is, visszaélésre fajulhat. Ez esetben azonban többé nem rend, hanem rendtelenség. Azért semmiféle rend nem önmagáért van és bír érvénnyel, hanem minden rendnek életet, méltóságot, erőt és értékeket a helyes használat kölcsönöz; egyébként nem ér s nem használ semmit.”)

2. Az individualizmus korában a közös, kötött imádság új dimenziót hozhat az Egyház kisebb-nagyobb közösségeinek imádságaiba. Az önmagunk körül forgó, saját lelki vágyainkkal elfoglalt imádság és áhítat a kereszténység újra meg újra visszatérő kísértése. A zsolozsma közös imádsága betagol a közösségbe,

beépít a Krisztus testébe és így gazdagít minket. A kereszténység nem magánműfaj, hanem a tanítványi közösség élete a Mesterrel.

3. Az imaórák megtanítása, bevezetése és rendszeres gyakorlása elmélyíti a biblikus ismereteket és gondolkodásmódot, segít a közösség építésében, nevel az igével való rendszeres foglalkozásra.

4. Nem szabad megfedkezünk a közös imádság ökumenikus vonatkozásairól. Tudjuk jól, hogy az interkommúnió hiánya mennyire fáj mindannyiunknak. Botrány is, hogy Krisztus tanítványai nem tudnak együtt leülni Uruk asztalához. Ha egyáltalán megadja nekünk az Egyház Ura azt, hogy még itt a földi vándorút idején létrejöjjön az eucharisztikus közösség, akkor az még nem kevés idő múlva lesz. Ezért —a közösséget építve— azt kell használni, ami már most megjeleníti a Krisztusban való egységet. A közös imádság formája és tartalma ilyen.

5. Végül: szomorú tapasztalat, hogy emberek kiesnek a hitgyakorlás természetes voltából. A vasárnap teljesen átalakul: a pihenés, a bevásárlás, a családi programok, a rendezvények máshová teszik a hét első napjának hangsúlyát. A hétköznapiak menete, felépítése, berendezése is más. A családi élet rendje sem óramű-pontossággal és végképp nem a tagok egymásra hangolt napirendjével működik. Mindenki a maga ritmusa szerint jön, megy, s ez a stílus az egyházi életben is átalakít sok mindent: nehezebben hangolhatók össze programok, alkalmak, rendezvények. Éppen ebben a szabadságnak látszó káoszban kínálhatunk egy kötött imádságrenddel olyan helyzetet és alkalmat, amely segít Istenre figyelni, keretet és medret adni az istenes életnek.